

VIII. ZÁVĚREČNÉ SHRNUÍ

Předložená práce „Textilní výroba v českých zemích ve 13.–15. století. Poznání textilní produkce na základě archeologických nálezů“ přináší souhrn poznatků založený na zpracování archeologických nálezů souvisejících s textilní výrobou v daném období. Zaměřena je především na nálezy z archeologických výzkumů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, v hojně míře uvádí rovněž nálezy z jiných evropských zemí.

Sledování dokladů textilní výroby v archeologických nálezích nemá v našem prostředí dlouhou tradici, protože nálezů zbytků textilií a dřevěných textilních nástrojů se u nás nacházelo vždy velmi málo. Textilní výrobě v období pravěku a vrcholného středověku byla dosud věnována jen malá pozornost, podrobnější poznání textilní produkce v období raného středověku je zásluhou především *M. Kostelníkové*, která zpracovala a publikovala textilní nálezy z nejvýznamnějších velkomoravských lokalit.

Studium historického vývoje textilní produkce vychází z řady pramenů, mezi něž patří zejména archeologické nálezy textilií a nástrojů, dochovaná zobrazení pracovních postupů, zmínky o textilním řemesle zaznamenané ve středověkých písemnostech, etnografické paralely nebo výsledky textilních experimentů. Poznátka shromážděné v mé práci vycházejí především ze dvou skupin pramenů – z archeologických nálezů z našeho území i jiných evropských lokalit a z dobových vyobrazení. Z množství archeologického materiálu, který pochází z výzkumů středověkých lokalit, můžeme vyčlenit dvě skupiny nálezů souvisejících s výrobou textilu. V prvním případě jsou to pozůstatky textilií, ve druhém případě jde o nástroje používané v průběhu výrobního procesu. Pozůstatky původních pravěkých nebo středověkých textilií se v archeologických nálezích objevují v několika různých formách – jako samostatné fragmenty, jako fragmenty dochované na kovovém předmětu nebo jako otisky na keramice či jiném materiálu. Ikografické prameny z období 13.–15. století přinášejí

cenné poznatky o jednotlivých výrobních postupech a zejména o používaných nástrojích, jejichž velká část byla zhotovována ze dřeva a v archeologických nálezích se vůbec nedochovala.

Soupis archeologických nálezů textilií a textilních nástrojů je sestaven na základě informací čerpaných z publikací archeologických výzkumů na našem území, zveřejněných ve vybraných monografiích a periodikách. V soupise nálezů tkanin, který zahrnuje informace jak čerpané z publikací, tak z výsledků vlastních textilních rozborů obsažených ve druhém svazku, jsou údaje o 285 textiliích datovaných do období 13.–15. století a pocházejících z 56 různých nalezišť.

Nejpřínosnější poznatky pro studium historického vývoje textilní výroby přinášejí ty textilní nálezy, které byly podrobeny odbornému zpracování a vyhodnocení, tedy celkem 251 textilií pocházející z 11 lokalit (nejpočetnější soubory jsou známy z Plzně, Opavy, Prahy a Tábora). Naprostou většinu všech textilních fragmentů tvoří zbytky vlněných valchovaných i nevalchovaných tkanin zhotovených v plátňové vazbě na tkalcovském stavu, což jsou jistě pozůstatky běžné produkce místních textilních řemeslníků. Téměř naprostá absence textilních výrobků z rostlinných vláken není důkazem míry oblíbenosti určité textilní suroviny, ale je odrazem skutečnosti, že vlákna rostlinného původu se v zemi dochovávají zřídka. Ojedinelé zbytky hedvábných tkanin v odpadních jímkách v městském prostředí nepřinášejí možnost jejich podrobného určení, ale naznačují, že luxusní importované textilní výrobky nebyly dostupné pouze nejvyšším vrstvám tehdejší společnosti. Rovněž ojedinelé se objevující specifické textilní výrobky, jako například tkanice zhotovené na příručních stávcích, zbytky pleteniny nebo plsti, dokumentují bohatost a variabilitu textilních produktů. Interpretace původní funkce nalezených textilních fragmentů je možná jen u několika nálezů, nejčastěji u textilií nalezených

spolu s mincemi, které můžeme označit jako pozůstatky váčků.

V soupise archeologických nálezů textilních nástrojů jsou nashromážděny doklady pro 6 typů nástrojů nebo pomůcek používaných v průběhu jednotlivých textilních výrobních fází. Nejpočetněji je v archeologických nálezech zastoupen přeslen, tedy drobný předmět tvořící nezbytnou součást ručního vřeten na spřádání rostlinných nebo živočišných vláken. V soupise jsou shromážděny údaje o 144 přeslenech ze 36 lokalit. Naprostá většina přeslenů pochází z různých objektů v zaniklých středověkých vesnicích – nejčastěji z vesnických usedlostí, ale také z dvorců nebo tvrzí. Datovány jsou do období od 13. století do 1. poloviny 16. století, nejčastěji pak do 14. století a 1. poloviny 15. století.

Druhou nejčetněji zastoupenou skupinu tvoří pružinové nůžky sloužící ke stříhání ovčí vlny. V soupise je evidováno celkem 35 kusů železných pružinových nůžek, které pocházejí ze 14 lokalit. Nejstarší evidované nůžky pocházejí z přelomu 12. a 13. století, naprostá většina shromážděných nálezů je datována do období 14.–15. století. Není možné přesně určit, zda pružinové nůžky sloužily výhradně ke střížení ovčí vlny nebo byly používány i k jiným účelům. Většina evidovaných nálezů pochází z objektů ze zaniklých středověkých vesnic, kde je možné chov ovcí předpokládat, takže se můžeme domnívat, že alespoň některé ze shromážděných exemplářů skutečně ke stříhání vlny sloužily. Ostatní zjištěné nástroje – vřeten, tkalcovský mečík, síťovací jehla a potiskovací razítka jsou v archeologických nálezech zastoupeny pouze ojedinělými exempláři.

Textilní produkce 1. poloviny 13. století plně odpovídala, jak používanými nástroji a technikami, tak fungováním v rámci společnosti, staršímu období. Převratná změna, která poměrně zásadním způsobem ovlivnila technologii i produktivitu textilní výroby, přišla kolem poloviny 13. století, kdy se do našeho prostředí, nepochybně v souvislosti s německou kolonizací, dostávaly nové, dokonalejší typy textilních nástrojů a rovněž znalost specializace, která do té doby poměrně univerzální textilní výrobu rozčlenila na soukenickou a plátenickou výrobu se všemi jednotlivými po sobě následujícími pracovními postupy. Kromě těchto dvou základních textilních odvětví se postupně vydělovala další samostatná specializovaná řemesla, např. barvířství, výroba barchentů, pletenin nebo plsti. Ve venkovském prostředí můžeme předpokládat dlouhodobé udržení domácí textilní výroby, pokrývající nezbytnou potřebu rodiny. Jednotlivé textilní činnosti zde probíhaly, stejně tak jako ve starších obdobích, v průběhu celého roku, v závislosti na aktuálním stavu zemědělských prací. V domácí textilní výrobě rovněž předpokládáme nejdelší udržení

používání tradičních nástrojů (např. ruční vřeten a vertikální tkalcovský stav), které byly v organizovaném řemesle již dříve nahrazeny dokonalejšími zařízeními. Venkovské obyvatelstvo, především ženy, také představovalo nenahraditelný a nepostradatelný zdroj obrovského množství potřebné příze, kterou z dodaného přediava spřádalo na zakázku pro tkalcovské dílny.

Ve středověkém textilnictví byla používána přírodní vlákna dvojího druhu, jednak vlákna rostlinného původu – len, konopí, kopřiva a bavlna, jednak vlákna živočišného původu – ovčí vlna, zvířecí srst, koňské žíně a hedvábí. Většina textilních surovin byla domácího původu, pouze bavlna, hedvábí a kvalitnější druhy ovčí vlny byly do našeho prostředí dováženy z cizích zemí, nejčastěji v podobě zpracované suroviny připravené ke spřádání nebo jako hotové tkaniny.

Textilní technologické postupy, tvořící proces výroby textilie, je možné rozdělit do několika fází: získání suroviny a přípravu přediava (máčení, rosení, tlučení, lámání, potěrání, vochlování u rostlinných vláken a stříhání, rozvolňování, mykání, česání u vláken vlněných), výrobu příze a nití (předení na ručním vřeteně nebo spřádacím kole, skaní silnějších nití a soukání), tkaní, netkalcovské techniky (pletení, síťování, výroba plsti) a úpravu hotových textilií (bělení, mandlování, barvení, potiskování, valchování, počesávání, postřihování a vyšívání).

Obdobně jako technologické postupy jsou i potřebné nástroje děleny do několika skupin. Nástroje k přípravě přediava zahrnují drhleny, palice nebo tlouky, lamky, třepačky a vochle, využívané při přípravě rostlinných vláken, a pružinové nůžky, soukenické střely, mykací kartáče a česací hřebeny, používané při zpracování ovčí vlny. Z evropských archeologických nálezů jsou známy tlouky, lamky a třepačky.

Do skupiny přádláckých nástrojů patří ruční vřeten, skládající se z dřívku a na něm navlečeného přeslenu, spřádací kolo, kolovrat, přeslice, soukací zařízení, cívky, špulky, motovidlo. K nejčastějším archeologicky doloženým nástrojům této skupiny patří přesleny, které dosahují poměrně velké variability ve tvaru, velikosti, hmotnosti, výzdobě, světlosti otvoru nebo použitých materiálech. Pro dějiny středověké textilní výroby je velice důležitá otázka, kdy končí jejich výskyt v archeologickém materiálu. Nálezy přeslenů jsou běžným jevem pro celé rané středověké období až do poloviny 13. století. Od 2. poloviny 13. století nálezů přeslenů výrazně ubývá a již se neobjevují výrazné kumulace velkého počtu těchto předmětů na jedné lokalitě. Po roce 1300 se přesleny nevyskytují v nálezech z královských měst, jejich ne příliš početné nálezy jsou známy ze zaniklých středověkých vesnic, sídel drobné šlechty nebo menších poddanských měst. V těchto prostředích se přesleny objevují až do

1. poloviny 16. století. Tyto poznatky, které odpovídají i poznatkům z okolních zemí, jsou odrazem změn v technologii a v organizaci zhotovování příze, kdy sprádání pomocí ručního vřetene vymizelo nejdříve ze středověkých měst, kde došlo k soustředění specializované soukenické výroby, využívající kvalitnější příze zhotovené na sprádacím kole. Ruční sprádání zůstalo hlavním způsobem podomácké výroby příze ve venkovském prostředí.

Mezi nástroje tkalcovské patří ty, na nichž dochází prostřednictvím proslupního zařízení k vzájemnému provazování osnovních a útkových nití a tím ke vzniku tkaniny, tedy vertikální tkalcovský stav, horizontální podnožkový tkalcovský stav, tažný tkalcovský stav, destičkový stav, mřížkový stav. Nejdůležitějším tkalcovským zařízením, které bylo ve sledovaném období používáno, byl podnožkový stav s horizontálně napnutou osnovou. Jeho jednotlivé dřevěné součásti nalézané na řadě evropských středověkých lokalit nám umožňují stanovit, že k jeho masivnějšímu používání v evropském textilnictví docházelo od 2. poloviny 13. století.

Převážná většina netkalcovských technik využívá drobných dřevěných nebo kovových nástrojů – jehlic, jehel, rámu, kterých však z archeologických nálezů známe jen velice málo. Při finální úpravě hotových textilií byla využívána řada celodřevěných nástrojů a zařízení – kádě, rámy, mandlovací a valchovací zařízení, razítka, soukenické štětky, postřihačské nůžky. Z archeologických výzkumů však neznáme téměř žádné. Výjimku tvoří zcela ojedinělé nálezy potiskovacích razítek a počesávací štětky.

Textilní výrobky měly velice široké praktické využití, zhotovovaly se z nich především oděvy, ale i nejrůznější předměty využívané v domácnosti, při transportu, v zemědělství a v různých výrobních provezech.

Obchodování s textiliemi představovalo po celý středověk důležitou složku mezinárodního obchodu. Především ze svědectví písemných pramenů je známo, že i do českých zemí byly dováženy luxusní hedvábné, kvalitní vlněné i lněné tkaniny, zhotovované ve významných textilních střediscích na různých místech v Evropě i mimo ni. Nejvyspělejší odvětvím středověké textilní výroby bylo bezpochyby hedvábnictví, tedy výroba barevných hedvábných tkanin, zhotovovaných složitými tkalcovskými vazbami a vzorovaných nejrozmanitějšími geometrickými, rostlinnými, zvířecími nebo profánními motivy. Nejvýznamněji se na hedvábnické produkci od raného středověku podílely dílny v Číně, Byzantské říši, Per-

sii, Itálii a Španělsku, odkud se tyto textilie dostávaly do Evropy a směřovaly v naprosté většině do nejvyššího sociálního prostředí panovnického dvora, církve a šlechty. Středověké textilie, které se dodnes dochovaly, pocházejí především z obsahu hrobů významných historických osobností nebo z různých sbírek, kde byly jako poklady po staletí uchovávány. Z archeologických výzkumů středověkých vrstev a objektů pochází jen nepatrné množství textilních fragmentů, které můžeme téměř s jistotou označit jako importované.

Porovnáním našich znalostí o textilní výrobě v raném středověku a mladším období zjistíme, že charakter podomácké, samozásobitelské textilní produkce, typický pro období raného středověku, zůstal po dlouhou dobu zachován ve venkovském prostředí. Naopak v nově se utvářejícím městském prostředí se rychle rozvíjelo samostatné specializované řemeslo, využívající produktivnějších výrobních postupů i nástrojů.

Předkládaná studie poskytuje shrnutí našich dosavadních znalostí o textilní výrobě v období 13.–15. století, získaných především na základě archeologických nálezů. Z uvedených výsledků je zřejmé, že pramenná základna archeologického bádání je, díky tomu, že jak textilní výrobky, tak značná část výrobních nástrojů a zařízení byla zhotovena z organických materiálů rychle podléhajících zkáze, značně omezená. Přesto její vyhodnocení může významným způsobem doplnit a obohatit naše poměrně podrobné znalosti, načerpané z dochovaných dobových písemných a ikonografických pramenů.

Hlavním smyslem mé práce je podchycení všech možných typů nálezů, které mají souvislost s textilní produkcí. Jejich poznání je jistě velice důležité pro širokou archeologickou obec, neboť může poskytovat nové možnosti interpretace pro řadu převážně dřevěných, ve středověkém archeologickém materiálu stále čteněji se vyskytujících předmětů, které zůstávají při zpracování neurčeny nebo nepovšimnuty. Značná pozornost je v mé práci věnována archeologickým nálezům textilií, které mají v naprosté většině podobu malých hnědých fragmentů, jejichž výpovědní hodnota se zdá být velmi malá. Analýzy početnějších textilních souborů však prokazují, že důkladné technologické vyhodnocení je velice přínosné pro poznání jednotlivých výrobních postupů, jako je předení, tkaní, plstění nebo pletení, a rovněž variability textilních výrobků, které byly nepochybně součástí každodenního života lidí ve středověku.